

УДК 347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.46>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ СІМЕЙНИХ ПРАВ

Сердечна І.Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-6417-7249

Сердечна І.Л. До питання про поняття здійснення суб'єктивних сімейних прав.

У науковій статті авторка досліджує поняття, принципи та межі здійснення суб'єктивних сімейних прав.

Визначено поняття здійснення сімейних прав як фактичні дії суб'єктів сімейних правовідносин, які полягають у розпорядженні своїми особистими немайновими та майновими суб'єктивними правами, що визначені нормами сімейного законодавства.

Зазначено, що особливості здійснення прав суб'єктами сімейних правовідносин проявляються при визначенні моменту, з якого розпочнеться процес здійснення суб'єктивного права. Суб'єкти сімейних правовідносин здійснюють суб'єктивні права самостійно та на власний розсуд.

При здійсненні сімейних прав суб'єкти правовідносин керуються загальнотеоретичними засадами, ідеями, які в науці отримали назву «принципи здійснення суб'єктивних прав». В дослідженні визначено принципи здійснення сімейних прав як основні ідеї, засади, на базі яких відбувається здійснення сімейних прав учасниками сімейних правовідносин.

Авторка виділяє основні принципи здійснення суб'єктивних сімейних прав: 1) учасники сімейних правовідносин мають різноманітні суб'єктивні права; 2) права й обов'язки існують у зв'язку з сім'єю; 3) суб'єкти сімейних правовідносин здійснюють свої права вільно, на власний розсуд, не порушуючи при цьому прав, свобод та інтересів інших осіб; 4) суб'єкт сімейних правовідносин може і не здійснювати свого сімейного права; 5) при здійсненні сімейних суб'єктивних прав учасники правовідносин повинні дотримуватись моральних засад суспільства; 6) здійснення сімейних прав може відбуватися залежно від характеру права одноразовими, періодичними діями або безперервною діяльністю.

Важливе питання, яке потребує дослідження в контексті здійснення прав суб'єктами сімейних правовідносин є поняття «межі здійснення суб'єктивних прав». За загальним правилом, учасники сімейних правовідносин на власний розсуд роз-

поряджуються сімейними правами, однак це не вказує на наявність абсолютної свободи у їхніх діях. За умови коли учасники виходять за межі суб'єктивних сімейних прав, йде мова про зловживання правами.

Ключові слова: здійснення сімейних прав, суб'єктивне сімейне право, межі здійснення, зловживання сімейними правами, учасники сімейних правовідносин, батьки та діти, подружжя, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Serdechna I. Implementation of subjective family rights.

In a scientific paper, the author explores the concept, principles and limits of the exercise of subjective family rights.

The concept of the exercise of family rights is defined as the actual actions of subjects of family legal relations, consist in the management of their personal non-property and property subjective rights, which are defined by the norms of family law.

It is noted that the peculiarities of the exercise of rights by subjects of family legal relations are evident in determining the moment from which the process of implementation of subjective law will begin. Subjects of family legal relations exercise subjective rights independently and at their own discretion.

In the exercise of family rights, subjects of legal relations are guided by societeoretic principles, ideas that in science have been called «principles of the exercise of subjective rights.»

The author highlights the basic principles of the exercise of subjective family rights: 1) participants in family legal relations have different subjective rights; 2) rights and obligations exist in connection with the family; 3) subjects of family legal relations exercise their rights freely, at their own discretion, without violating the rights, freedoms and interests of others; 4) the subject of family legal relations may not lose family law; 5) in the exercise of family subjective rights, participants of legal relations must observe the moral foundations of society;

6) the exercise of family rights may take place depending on the nature of the right by one-time, periodic actions or continuous activities.

An important issue that requires research in the context of the exercise of rights by subjects of family relations is the notion of «limits on the exercise of subjective rights.» As a general rule, participants in family legal relations exercise family rights at their discretion, but this does not indicate absolute freedom in their actions.

Key words: implementation of family rights, subjective family law, implementation boundaries, abuse of family rights, participants in family relations, parents and children, married couple, orphans, children deprived of parental care.

Постановка проблеми. Суб'єктивне сімейне право є мірою поведінки і важливим аспектом не просто існування цього права, а можливістю його здійснити. Варто погодитися з думкою Р. Б. Шишки, який зазначив, що факт закріплення права на рівні нормативно-правового акту та належність його учаснику правовідносин не забезпечує повноти врегулювання цих прав. Як зазначив науковець право особи, яке не може бути здійснене, є лише декларацією [1, с. 29]. М.О. Стефанчук вказує, що основним завданням законодавства є створення ефективного механізму, який би забезпечив процес реалізації правомочною особою всіх можливостей, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права для досягнення певного результату [2, с. 29]. Відповідно до положень сімейного законодавства учасники правовідносин не лише наділяються певним обсягом суб'єктивних прав, але й забезпечується здійснення цих прав. Основний принцип на якому ґрунтується зміст і структура сімейних правовідносин є принцип єдності прав і обов'язків у праві. Тобто кожному суб'єктивному сімейному праву учасника правовідносин протистоїть певний суб'єктивний сімейний обов'язок іншого учасника [3, с. 57].

Стан дослідження теми. Питання здійснення суб'єктивних сімейних прав неодноразово привертало увагу вчених. Зокрема, варто згадати таких дослідників, як В.А.Ватрас, І.В. Жилінкова, В.О. Кожевникова, Л.В. Красицька, С.М. Лепех, Є.О. Мічурін, М.О. Стефанчук, О.В. Сінегузов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка, та інші. Тема нашого дослідження не залишилась поза увагою науковців, однак, ми пропонуємо більш детально зупинитися на визначенні категорії здійснення сімейних прав, питанні меж їх здійснення, а також деяких аспектах щодо зловживання сімейними правами.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження поняття здійснення суб'єктивних сімейних прав, а також пов'язані з ним питання щодо

меж здійснення цих прав та зловживаннями сімейними правами.

Виклад основного матеріалу. Найбільш широкого дослідження поняття «здійснення суб'єктивних прав» отримало в теорії права. Автори використовують категорії «здійснення» та «реалізація», однак якщо звернутися до тлумачного словника, то під поняттям реалізація (франц. realization – здійснення, від пізньолат. realis – дійсний існуючий) розуміють втілення в життя, здійснення, робити щось реальним [4, с. 1018]. Поняття «здійснення» розкривається через термін «здійснювати», тобто запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним [4, с. 361]. При формулюванні власного визначення ми будемо використовувати законодавчу конструкцію, а саме категорію «здійснення суб'єктивних прав».

В главі 2 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [5] «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків», зокрема, в ст. ст. 14, 16, 17 розкрито нормативно-правове регулювання положень, щодо здійснення сімейних прав. Законодавець вказує на те, що сімейні права тісно пов'язані з особою і відповідно не можуть бути передані іншій особі. У разі якщо особа не може самостійно здійснювати свої права (дитина, особа з обмеженою дієздатністю), ці права здійснюють такі суб'єкти як батьки, піклувальник. Окремо СК України визначає особливості здійснення сімейних прав неповнолітніми батьками (ст. 16 СК України) та надання органом опіки та піклування допомоги особам у здійсненні ними своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків (ст. 17 СК України).

Погодимось з підходом Л.В. Красицької, що правова категорія «здійснення суб'єктивних цивільних прав» є однією з основних категорій цивілістичної науки і активно досліджується цивілістами [6, с. 105]. Проведемо аналіз наукових підходів до визначення поняття «здійснення суб'єктивного права» в галузі сімейного права. Під поняттям «здійснення сімейних суб'єктивних прав» розуміють:

- процес задоволення особою своїх матеріальних та духовних потреб на підставі юридичних можливостей, які вона має (І. В. Жилінкова) [7, с. 61];

- вчинення управомоченою особою дій щодо реалізації юридичних можливостей, наданих законом і (або) договором для задоволення своїх матеріальних чи духовних потреб у сімейно-правовій сфері (С.М. Лепех) [Лепех 8, с. 37];

- реалізація суб'єктом сімейних правовідносин тих правомочностей, які формують зміст суб'єктивного сімейного права (Л.В. Красицька) [9, с. 28];

- реалізація суб'єктами сімейних правовідносин можливостей, передбачених його зміс-

том. Правомочна особа може реалізовувати своє суб'єктивне право шляхом вчинення певних дій, вимагання відповідної поведінки від інших осіб та у разі його порушення — шляхом звернення до відповідного органу (як правило, до суду) (Ю.С. Червоний) [10, с. 95].

Тобто, сутність поняття здійснення сімейних прав розкривається через певні дії спрямовані на задоволення матеріальних та /або духовних потреб. Отже, під поняттям здійснення сімейних прав розуміємо фактичні дії суб'єктів сімейних правовідносин, які полягають у розпорядженні своїми особистими немайновими та майновими суб'єктивними правами, що визначені нормами сімейного законодавства.

Особливості здійснення прав суб'єктами сімейних правовідносин проявляються при визначенні моменту, з якого розпочнеться процес здійснення суб'єктивного права. Ми підтримуємо точку зору, відповідно до якої наявність суб'єктивного права в особі не є початком його реалізації. Тобто, як зазначає Л. В. Красицька, при здійсненні сімейного права уповноважена особа обирає варіант можливої поведінки, за наявності в неї суб'єктивного сімейного права, щоб досягти певного правового результату [11, с. 148].

Л.В. Малюга виділяє зовнішні та внутрішні умови здійснення цивільних особистих немайнових прав особи [12, с. 40]. За аналогією виділимо умови здійснення сімейних суб'єктивних прав, а саме – зовнішні щодо носія права умови, необхідність нормативного закріплення права та внутрішні умови, які належать до поведінки уповноваженої особи, тобто суб'єкт правовідносин повинен реалізувати його за допомогою своєї поведінки.

Суб'єкти сімейних правовідносин здійснюють суб'єктивні права самостійно та на власний розсуд. Варто зауважити, що особисті немайнові права, а це такі, які не можуть бути відчужені від особи, повинні бути реалізовані лише особою носієм. Тому, якщо, наприклад батько/мати, обмежений(а) у дієздатності, але бажає, спілкуватися з дитиною і це не суперечить її інтересам, він/вона може реалізувати це право.

При здійсненні сімейних прав суб'єкти правовідносин керуються загальнотеоретичними засадами, ідеями, які в науці отримали назву «принципи здійснення суб'єктивних прав». В науковій літературі обґрунтовано підходи щодо виділення таких основних принципів здійснення суб'єктивних сімейних прав:

- учасники сімейних правовідносин мають різноманітні суб'єктивні права. Їх учасниками можуть виступати неповнолітні чи непрацездатні члени сім'ї [7, с. 61];

- права й обов'язки існують у зв'язку з сім'єю [13, с. 46]. Тобто всі права, які реалізуються, та обов'язки, які виконуються суб'єктами

сімейних правовідносин, у тій чи іншій мірі пов'язані із існуванням сім'ї;

- суб'єкти сімейних правовідносин здійснюють свої права вільно, на власний розсуд, не порушуючи при цьому прав, свобод та інтересів інших осіб [7, с. 61-62]. Тобто жоден із учасників сімейних правовідносин не може бути обмежений у реалізації своїх прав, вони здійснюють свої права вільно, однак при цьому встановлена межа реалізації цих прав – права інших осіб;

суб'єкт сімейних правовідносин може і не здійснювати свого сімейного права [7, с. 62]. Відповідно до ч. 2 ст. 12 ЦК України нездійснення особою свого цивільного права не є підставою для припинення цього права, крім випадків, встановлених законом. Особа здійснює свої права вільно, на свій розсуд, нездійснення особою своїх сімейних прав не є підставою для їх припинення [14, с. 64], воно продовжує існувати в нереалізованому стані [7, с. 61];

при здійсненні сімейних суб'єктивних прав учасники правовідносин повинні додержуватись моральних засад суспільства [15, с. 19];

загалом, здійснення сімейних прав може відбуватися залежно від характеру права одноразовими, періодичними діями або безперервною діяльністю [8, с. 37].

Отож, принципи здійснення сімейних прав – це основні ідеї, засади, на базі яких відбувається здійснення сімейних прав учасниками сімейних правовідносин.

Проаналізувавши поняття та сутність здійснення суб'єктивного сімейного права. Варто вказати, що суб'єктивне сімейне право має бути реалізоване особою для забезпечення своїх потреб та інтересів, але не для заподіяння шкоди іншим особам.

Доречною є думка М.О. Стефанчука, який зазначає, що особа не може здійснювати своє суб'єктивне право абсолютно вільно, вона повинна діяти а межах, які окреслив законодавець, формулювати свою поведінку в «легітимно визначеному полі» [2, с. 49].

Важливе питання, яке потребує дослідження в контексті здійснення прав суб'єктами сімейних правовідносин є поняття «межі здійснення суб'єктивних прав». Л. В. Красицька під поняттям «межі здійснення особистих та майнових прав батьків та дітей» розуміє певні границі поведінки батьків і дітей та певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим у здійсненні сімейних прав батьків і дітей, що встановлюються законом та (або) договором [11, с. 271].

У сімейних правовідносинах, права та обов'язки членів сім'ї настільки тісно взаємопов'язані, що можуть належно існувати лише за умови врахування інтересів одночасно декількох осіб. Наприклад, той з батьків, з ким проживає дитина, повинен здійснювати свої права таким чином,

щоб не відбулось зіткнення з правом іншого з батьків спілкуватися з дитиною, виховувати її (ст. ст. 151, 153 СК України), також з правами на спілкування та виховання дитини прадіда, прабаби, діда, баби, братів, сестер та інших членів сім'ї (ст. ст. 257, 259, 260)..

Якщо особа виходить за межі здійснення свого суб'єктивного права – це є зловживання правом. В СК України ми не знайдемо положення, які будуть регулювати питання щодо меж здійснення сімейних прав, зловживання сімейними правами. Для розкриття цих категорій використаємо положення ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Межі здійснення цивільних прав», відповідно до положень якої не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Також суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (ч. 6 ст. 13 ЦК України) [16].

Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Зловживання правом є правопорушенням, тому тягне відповідальність за неналежні дії.

Під зловживанням суб'єктивним сімейним правом розуміється використання права з порушенням меж його дії, яке проявляється в недобросовісному вчиненні учасником сімейних відносин юридичних дій, які складають зміст чітко визначеного суб'єктивного сімейного права, зокрема всупереч меті та моральним засадам суспільства [17, с.11].

Зловживання сімейними правами – це негативні для особи, суспільства, держави наслідки, які виникають у зв'язку із здійсненням учасниками сімейних правовідносин своїх прав, таким чином, що вони завдають шкоду правам та охоронюваним законом інтересам інших учасників правовідносин, суперечать сутності цих прав або основним моральним засадам.

В сучасних умовах зловживання сімейними правами можливі у різних видах сімейних правовідносин, зокрема, у правовідносинах між подружжям, між батьками та дітьми та з приводу влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Наприклад, нещодавно в ЗМІ була новина про те, що за даними слідства, підозрювана підшукувала наречених з інвалідністю для т.зв. «ухилянтів» та організовувала термінову процедуру укладання шлюбу. У подальшому чоловіки могли виїхати за кордон як супроводжуючі особи для своїх близьких. Реєстрація фіктивного шлюбу для «клієнта» становила 4500 доларів США [18]

Тобто зловживання сімейними правами полягає у тому, що при реалізації свого права на

сім'ю, при реєстрації шлюбу особи переслідували іншу ціль (уникнення мобілізації відповідно до положень ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»), ніж створення сім'ї та виникнення прав та обов'язків подружжя, тому ми можемо говорити про визнання такого шлюбу фіктивним в порядку визначеному ч.2 ст. 40 СК України.

При здійсненні батьківських прав зловживання правами можуть бути пов'язані із виїздом за межі країни дитини з одним із батьків, без вільної згоди іншого з батьків або у разі обмеження у спілкуванні між дитиною і тим з батьків, хто проживає окремо від неї. Загалом питання щодо зловживання можуть бути предметом окремого дослідження, оскільки ця тема є досить широкою та актуальною.

Висновки. Під поняттям здійснення сімейних прав розуміємо фактичні дії суб'єктів сімейних правовідносин, які полягають у розпорядженні своїми особистими немайновими та майновими суб'єктивними правами, що визначені нормами сімейного законодавства. Учасники сімейних правовідносин зобов'язані здійснювати свої права у межах визначених законом та моральними засадами суспільства. При порушенні меж здійснення суб'єктивних сімейних прав йде мова про зловживання правами. Під поняттям зловживання сімейними правами розуміємо негативні для особи, суспільства, держави наслідки, які виникають у зв'язку із здійсненням учасниками сімейних правовідносин своїх прав, таким чином, що вони завдають шкоду правам та охоронюваним законом інтересам інших учасників правовідносин, суперечать сутності цих прав або основним моральним засадам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Шишка Р.Б. Здійснення прав на об'єкти авторського права. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: зб. наук. пр. НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В.В. Луця. К.: Ред. журн. «Право України», 2013. С. 29–33.
2. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. К. : КНТ, 2008. 184 с.
3. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за заг. ред. Фурси С.Я. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1248 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року/ Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.

6. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... д.ю.н. спеціалізація 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право. Донецький національний університет. Вінниця, 2015. 496 с. URL <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b5a4417-b18e-45ab-8e3d-faeb52baa10a/content>.
7. Сімейне право України : підручн. / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової. 3-є вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
8. Лепех С.М. Сімейне право України: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
9. Красицька Л.В. Проблеми сімейного права: навч. посіб. Донецьк: ДонНУ, 2013. С. 132.
10. Сімейне право України: Підручн. За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2004. 400 с
11. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
12. Малюга Л.В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: дис ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право // Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2004. 202 с.
13. Сімейне право: навч. посіб. / С.П. Индиченко, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, Л.А. Савченко. К.: Вентурі, 1997. 272 с.
14. Гузь Л.Є., Гузь А.В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.
15. Сімейне право України: навчальний посібник. За ред. Є. О. Харитонова. К. : Істина, 2008. 200 с.
16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV ... Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 261.
17. Кожевнікова В., Кобенюк Ю. Зловживання суб'єктивним сімейним правом. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2020. № 5. С. 5-15.
18. Фіктивний шлюб із жінкою з інвалідністю: в Одесі викрито схему ухилення від мобілізації. URL: <https://crimezone.in.ua/podiji/19610-fiktivnij-shljub-iz-zhinkoju-z-invalidnistju-v-odesi-vikrito-shemu-uhilennja-vid-mobilizacijji-foto.html>.
19. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року №3543-XII. 51 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#n424>